

بررسی تشابه نام و اشتباهات راه یافته در تاریخ نگاری اسلامی و راهکارهای رفع آن

سجاد ساغری *

روح الله شهمرادی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵ تاریخ چاپ: ۱۴۰۰/۰۱/۲۲

چکیده

همواره تشابه در نام‌ها، القاب، اماکن و کتاب‌ها سبب اشتباهاتی برای خوانندگان و حتی دانشمندان شده است. به همین جهت برخی از دانشمندان برای رفع هرگونه تشابهات اعم از اسم و غیر آن به تألیف کتاب‌هایی در این زمینه پرداخته‌اند تا جهل مخاطب را برطرف نمایند. این گونه تألیفات نشان از رشد و بسط تمدن اسلامی در طول تاریخ دارد که چگونه مؤلفان مسلمان از جنبه‌های گوناگون به تاریخ نگاری اسلامی توجه داشته‌اند. گاهی برخی از این اشتباهات از مؤلفان مشهور بوده و دیگران با اعتماد به ایشان، آن اشتباهات را در آثار خود بیان کرده‌اند. این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی نگاشته شده است و در آن به سیر و عوامل و پیامدهای این گونه اشتباهات پرداخته شده است و به این نتیجه رسیده که می‌توان با افزودن قید یا محفوف به قرینه‌ای از بروز بسیاری از خطاها جلوگیری کرد.

واژگان کلیدی

تاریخ نگاری اسلامی، تشابه، تشابه القاب، تشابه نام کتاب، اشتباهات مورخان و مصنفان

۱. دانشجوی دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب قم، قم، ایران.

۲. دانشجوی دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب قم، قم، ایران.

مقدمه

تاریخ‌نگاری اسلامی از علومی است که به سبب تشابه در نام و لقب افراد موجبات خطا برای مورخان و دیگر مؤلفان می‌شود. وقتی در یک واقعه و یا خبر چند اسم شبیه به هم به کار برده می‌شود و آن را به فردی نسبت می‌دهند، عدم استفاده از نقطه در کتابت سبب اشتباه یا تصحیف شده است مانند «ابوزحیمه» تصحیف «ابورحیمه» یا «عباس» تصحیف «عیاش» یا بالعکس. گاهی اشتباه در حروف است که در منابع صحابه‌نگاری این موارد زیاد است. یا برخی از حروف به سبب مشابهت در نوشتاری نزدیک به هم است و با نقطه تغییر پیدا کرده است مانند ب، ت و ث. یا اعراب نگذاشتن روی برخی از کلمات سبب اشتباه در تلفظ آنها شده است. گاهی به جای نام و نام پدر با هم عوض شود؛ مثلاً به عنوان نمونه محمد بن علی به علی بن محمد تبدیل گردیده است که از این دست موارد در کتاب‌های تاریخی فراوان است. در اسامی باید عنصر زمان و مکان و منابع دست اول در تصحیف و تحریف و... را مد نظر داشت تا بتوان اسم واقعی را به دست آورد؛ دو نفر به نام احمد بن موسی کاظم و احمد بن موسی مبرقع است؛ اما با وصف و قیدی می‌توان آن را مشخص کرد. از این روی اهمیت و ضرورت این گونه پژوهش‌ها زمانی به دست می‌آید که وجود تشابه‌های فراوان و مغلق‌گویی و ایجاز، بین نویسندگان دیده می‌شود که با پسوند و پیشوند و یا با قرینه می‌توان اسامی، القاب، اماکن و موارد دیگر را ذکر کرد. این موارد موجب شد تا نویسندگان به ضرورت این نوع از تاریخ‌نگاری پی ببرند (تشابه اسامی) که کاربرد اساسی در تحقیقات دارد. کتاب‌هایی در این زمینه نوشته شده است؛ ولی می‌توان با نوآوری باعث پرهیز از اشتباه در مشابهات (نام‌ها، لقب‌ها، کنیه‌ها، اماکن و کتاب‌ها) شد و کار را برای مؤلفان و خوانندگان آسان نمود. این پژوهش در پی آن است که با راهکارهایی از این نوع اشتباهات جلوگیری کرد.

پیشینه پژوهش

در زبان عربی کتاب‌هایی با روش کتابخانه‌ای و با رجوع به اسناد مختلف اشتباه‌ها در مشابهات نشان داده شده است. به همین جهت برخی از مؤلفان علوم مختلف مانند علم رجال که اسامی روات مشترک هستند کتاب‌هایی با نام «المؤتلف و المختلف» نوشته‌اند که هر یک از آنان به موضوع آن پرداخته‌اند مانند:

- ابن حبيب بغدادی (م ۲۴۵ ق) کتاب «مختلف اسماء القبائل و مؤتلفها»، به کوشش ووستنفلد گوتینگن ۱۸۵۰ م؛
- آمدی حسن (۳۷۰ ق)، «المؤتلف و المختلف»، به کوشش عبد الستار احمد فراج، قاهره، ۱۳۸۱ ق - ۱۹۶۱ م؛
- دارقطنی علی (۳۸۵ ق)، «المؤتلف و المختلف»، به کوشش موفق بن عبدالله بن عبد القادر، بیروت ۱۴۰۶ ق - ۱۹۸۶ م؛
- ابن فرضی ابوالولید عبد الله (۴۰۳ ق)، «المؤتلف و المختلف من الاسماء و الالقاب و الکنی»؛
- عبد الغنی بن سعید ازدی (۴۰۹ ق)، «المؤتلف و المختلف فی اسماء نقله الحدیث»، به کوشش محمد محیی الدین جعفری و حیدر آباد دکن ۱۳۳۷ ق؛

اما در زبان فارسی تا آنجا که بررسی شد جز کتاب‌های رجال فارسی، کسی به این موضوع پرداخته است. امتیاز این تحقیق به آن است که به بیان و توضیح اشتراک اسمی بین محققان و مصنفان و علما و کتاب‌ها هم نام پرداخته است و در برخی از موارد علت اشتباه تبیین گردیده است. همچنین به کاربردی بودن آن اشاره می‌گردد. به عنوان نمونه کارل بروکلمان خاورشناس آلمانی کتاب «بشاره المصطفی» را از تألیفات مورخ شهیر محمد بن جریر طبری (م ۳۱۰ ق) دانسته است (بروکلمان، ۱۴۲۶: ۵۰/۳) و در سلسله آثار او آورده است در حالی که کتاب مذکور از آثار محمد بن جریر رستم طبری از علمای امامیه است. پیش از ورود به بحث به واژه تحریف، تصحیف و متشابه پرداخته می‌شود؛

تحریف

عبارت است از تبدیل کردن یا تغییر دادن رسم نوشتاری کلمه‌ای با زیاد کردن یا کم کردن حرفی از صورت حقیقی آن کلمه و تغییر در معنی مراد است که سبب اشتباه می‌گردد.

گاهی تصحیف شنیدن لفظ و دیدن در اسناد و متن است مثال برای تصحیف در سند: العوام بن مُراجم که ابن معین آن را با زای (ز زنبور) و هاء نوشته مُراجم مثال برای تصحیف در متن حدیث: «أَنَّ النَّبِيَّ احْتَجَرَ فِي الْمَسْجِدِ» که به معنای این است که (در مسجد حجره‌ای گرفت) یا «احتجز» به معنی (مکانی را رزرو کرد) یا به خود اختصاص داد ولی ابن لهیعه این کلمه را تصحیف کرده و نوشته «إِحْتَجَمَ»

همچنین تصحیف در این حدیث: مَنْ صَامَ رَمَضَانَ وَأَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ سُؤَالٍ. دیده می‌شود صولی آن را تصحیف کرده و به جای «سِتًّا» نوشته «شِئْنَا» و تصحیف ممکن است از شنیدن ناشی شود مثل حدیث عاصم احوال که بعضی آن را روایت کرده‌اند و اصل أَحَدَب و تصحیف ممکن است در معنی باشد مانند قول مُحَمَّد بن مَثْنَى که گفته: نحن قومٌ لنا شرف نحن من عِزَّةِ صَلَّى الْبِنَا رَسُولَ اللَّهِ.

به نمونه‌هایی دیگر از تصحیف و تحریف که واقع شده یا امکان آن است ذکر می‌گردد.

- هِثْمِي (بالتاء) (م ۸۰۷) علی بن ابی بکر بن سلیمان هِثْمِي مؤلف مجمع الزوائد و منبع الفوائد.

- هِثْمِي احمد بن علی بن حجر (م ۹۷۴ ق) مؤلف صواعق المحرقة علی اهل البدع.

- هِثْمِي (حضید ابن حجر) = رضی الدین (م ۱۰۴۱) وجود دارد. همین جا باید متذکر شد که بروکلمان مستشرق آلمانی در یکی از نوشته‌ها و تألیفات خطی، به اشتباه هِثْمِي را به احمد بن حجر هِثْمِي نسبت داده است (سخاوی، ۱۳۵۳ ق، ج ۵، ص ۲۰۰).

تصحیف یا تحریف

عواملی که اشتباه در تصحیف و تحریف در کتاب است خواه این کتاب دست‌نویس و خطی باشد یا چاپ شده باشد دلایل متعددی دارد که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

۱. مشابه بودن بعضی از حروف: در الفبای زبان عربی و فارسی بعضی از حروف از لحاظ نوشتن مشابه‌اند مثل «ب» و

«ت»، «د» و «ذ»، «س» و «ش» و همین عامل باعث شده که بعضی از نسخه برداران یا چاپ کنندگان کتاب حرفی را با مشابه آن عوضی بگیرند و باعث خطا و اشتباه در کتاب شوند؛

۲. نگذاشتن حرکت برای حرف: غالب کتاب‌ها مخصوصاً کتاب‌های دست‌نویس و خطی قدیم خالی از اعراب است و همین باعث می‌شود که در نسخه برداری‌ها یا چاپ‌های بعدی با موارد مشابه عوض شود مثل کلمه «دین» و «دین»؛

۳. عدم استفاده از نقطه در بعضی از کتاب‌های قدیمی که باعث می‌شود دو حرف مشابه مثل «ب» و «ت» در یک کلمه با هم عوض شوند. به موارد بالا می‌توان جهل بعضی از نسخه برداران و چاپ کنندگان نیز اضافه کرد که باعث از بین رفتن و کم‌اهمیت شدن خیلی از کتاب‌ها شده‌اند و یا استفاده نکردن نسخه برداران و چاپ کنندگان کتاب‌ها از تجارب دیگران و اهمیت ندادن آنها به صحیح نوشتن و دقت در عبارات کتاب که همه اینها باعث می‌شود که کوشش‌ها و تلاش‌های نویسندگان و محققین به هدر رود و قدر آنها دانسته نشود و به خاطر همین امر است که نویسندگان و مصنفین زیادی در علم حدیث تأکید زیادی بر دقت در نوشتن کرده‌اند.

بنابراین می‌توان گفت که در تصحیف اسباب زیادی نقش دارد که مهم‌ترین آنها اشتباه قوه بینائی و شنوائی است.

عوامل راه‌یابی اشتباهات در تاریخ‌نگاری اسلامی

نام فرد برای تمایز شخص از دیگران و ارتباط برقرار کردن با وی، به شخص داده می‌شود. گاهی نام اشخاص و صفات آنان برگرفته از شکل اندام، خلق و خوی، باورهای اعتقادی، کردار و رفتار فرد است. عواملی سبب اشتباهات در تاریخ‌نگاری در نام‌ها، لقب‌ها، کنیه‌ها، کتاب‌ها و مکان‌ها است که با قرینه می‌توان از این اشتباهات جلوگیری کرد.

عواملی که مورخان، محدثان و دانشمندان سبب اشتباهاتی در تاریخ‌نگاری شده‌اند؟ عبارتند از:

- گاهی اشتباه به سبب لقب یا اسم شهرت است.
- گاهی اشتباه حاصل تطابق اسم و اسم "اب" و برخی وقت‌ها به نام "جد" است.
- گاهی اشتباه بین "اب" و "ابن" است:
- گاهی عدم اطلاع و آگاهی مؤلفان یا محدثان و خوانندگان به اسامی یا القاب و کنیه افراد، اماکن و... است.
- این موارد سبب اشتباه شده و در کتاب‌های تراجم دیده می‌شود که اختلاف در نقطه (بسر، نسر، بشر و مانند آن) سبب شده که مؤلفان یک مورد را بیان کند و در دوره‌های بعدی مؤلفان دیگر گویند بسر همان نسر است یا بالعکس و گاهی مؤلفی دو مدخل جداگانه با عنوان بسر یا نسر آورده است.

اشتباه در انتساب

این اشتباه در جایی است که نام پدر و پسر یکی است مانند محمد بن اسحاق (م ۱۵۰) سیره‌نویس مشهور، مطابق با نام ابن ندیم است که اسم او محمد بن اسحاق (م ۳۸۱) است. ابان بن عثمان اسم فرزند خلیفه سوم (م ۱۰۵ ق) - ابان بن عثمان

احمر (متوفای ۱۷۰) است که با قیدی نشان داده می‌شود.

اشتباه در انتساب شهرت

گاه اشتباه در انتساب شهرت است. چنین مواردی را می‌توان با آوردن قید مشخص کرد؛ مانند:

صدر: عاملی اصفهانی، سید صدر (م ۱۲۶۳ ق)؛ امام موسی صدر (۱۳۹۸)؛ صدر، شهید سید محمدباقر (م ۱۴۰۰ ق)؛

صدر، سیدرضا (م ۱۴۱۵ ق)؛ صدر، شهید سیدمحمد (م ۱۴۲۱ ق)؛ صدر، سیدحسن (م ۱۳۵۴ ق)

شیخان^۱: شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق)، شیخ مفید (م ۴۱۳ ق)

المشایخ الثلاثة: شیخ مفید، شیخ طوسی، شیخ صدوق

متأخری المتأخرین: محقق اردبیلی، فیض کاشانی و سید نعمت‌الله جزایری

حائری: حائری یزدی، شیخ عبدالکریم (م ۱۳۵۵) (مؤسس حوزه علمیه قم) حائری سُنقری، محمدعلی (م ۱۳۷۸)؛

حائری، محمد صالح علام، (م ۱۳۹۱)؛ حائری یزدی شیخ مرتضی بن عبدالکریم (م ۱۴۰۶)؛

اشتباه در تعدد نام‌های مشابه

گاهی اشتباه در تعدد نام‌های مشابه است نام مؤلف کتاب ایضاح الاشتباه از حسن بن یوسف علامه حلی است که بیشتر

مورخان اتفاق دارند که کتاب از اوست؛ اما بعضی از مورخان اهل سنت نام او را حسین ذکر کرده‌اند از جمله آنان

صفدی و ابن حجر و غیر از این دو مثل صاحب کتاب سلوک و صاحب کتاب منهل الوافی در حاشیه نجوم زاهره (ابن

حجر عسقلانی، احمد بن علی، ۱۹۹۳، ج ۹، ص ۲۶۷) در کتاب الدر کامنه هم ذکر شده است (علامه حلی، حسن بن

یوسف، ۱۳۸۳، ص ۳۰؛ صفدی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱۳، ص ۸۵؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۳۹۰ ق، ج ۶، ص ۳۱۹).

اشاره به اشتباهات تشابهی از جنبه های گوناگون

نخست: اشتباه در حروف

گاه اشتباه در تشابه به سبب نوشتن حروف و اختلاف در یک حرف

برای یافتن این اشتباهات و درست یافتن نام‌های باید بررسی جامعی صورت گیرد تا بتوان گفت کدام نام درست است. به

عنوان نمونه:

عمرو بن سَلَمَه: این نام میان چند نفر است عمرو بن سَلَمَه بن لام بن قدامه بن جرم، أَبُو بُرَید الجرَمی بصری بود، عمرو بن

سَلَمَه بن الحزب الهمدانی کوفی هست، عمرو بن سَلَمَه الهمدانی

– عبدالله بن سَلَمَه المرادی الکوفی، عبدالله بن سَلَمَه المخزومی

– عبدالله بن زُبَیر ابو العوام الاسدی، عبدالله بن زُبَیر بن الاشیم بن الاعشی بن بَجَرَه الاسدی

– عبدالله بن مُسَلِم نیشابوری، عبدالله بن مُسَلِم قرشی دمشقی

۱. در قم قبرستانی به نام شیخان وجود دارد که نامیدن آن به سبب دفن دو تن از عالمان بزرگ به نام زکریا بن آدم و زکریا بن ادريس است.

ابن ندیم، در کتاب الفهرست خود، در شرح حال محمد بن مسعود عیاشی، این مؤلف را با عنوان «جنید بن محمد بن نعیم» آورده است، لیکن آقا بزرگ تهرانی متذکر می‌شود که احتمالاً عنوان «جنید» از خطای ناسخ باشد و در کتاب‌های الفهرست و الرجال شیخ طوسی، خلاصه الاقوال، رجال ابن داوود و کتاب‌های دیگر، با عنوان «حیدر بن محمد بن نعیم» آورده شده است (طلاتیان، رسول، ۱۴۲۳، ص ۴۲).

گاه اشتباه به سبب شباهت در خط و هجاء و اختلاف در بعضی حروف و اختلاف در یک حرف

برخی از تراجم‌نویسان در کتاب‌هایشان دو مدخل و گاهی سه مدخل از یک شخص را آورده‌اند و سپس احتمال داده‌اند که این دو نفر یا سه نفر یک فرد باشند در عین حال با قطعیت اعلام نکرده‌اند؛ گاهی مؤلف یا نساخ اشتباه کرده و با افزودن نقطه در بالا یا پایین کلمه‌ای تحریف صورت گرفته است.

عبدالله بن بشر:

عبدالله بن بشرالهالی الکوفی؛ عبدالله بن بشر الکندی؛ عبدالله بن بشرغنوی؛ عبدالله بن بشر، ابوبشرالیحصبی؛ عبدالله بن بشرالخثعمی؛ عبدالله بن بشرالرقی؛ عبدالله بن بشرالسلمی؛ عبدالله بن بشرطالقانی؛ عبدالله بن منین و عبدالله بن منیر؛ عبدالله بن منین الیحصبی من اهل مصر؛ عبدالله بن منیر الحمصی؛ عبدالله بن بحیر و عبدالله بن بُجیر؛ عبدالله بن بحیر الحضرمی الکوفی و عبدالله بن بحیره ابوائل الصنعانی القاص (قصه کوی)؛ عبدالله بن بُجیر ابو حمران القیسی البصری برادر اشقر؛ عبدالله بن بُجید هم داریم؛ عبدالله بن حُیب و عبدالله بن حَیب؛ احمد بن ثابت و احمد بن نابت؛ احمد بن ثابت البحدری البحرى؛ احمد بن نابت ابو عمر التغلبی الاندلسی؛ ابراهیم بن حیان، ابراهیم بن حیان، ابراهیم بن حنانو علی بن بُنان؛ علی بن میثم و علی بن مُثَیْم؛ موسی بن قُریر و موسی بن قُرین؛ یحیی بن حُصَین و یحیی بن حُضَین؛ الحارث بن رجب والحارث بن رجب؛ محمد بن نشر و محمد بن بشر؛ محمد بن ثور و محمد بن بُور.

باب ذکر خلاف در دو حرف

عبدالله بن عباس و عبدالله بن عیاش: عبدالله بن مُعَفَّل و عبدالله بن مَعْقِل؛ زید بن حارثه وزید بن جاریه؛ عبدالله بن حباب و عبدالله بن جناب؛ عمرو بن جناب و عمرو بن حُباب؛ عبدالرحمن بن عائش و عبدالرحمن بن عباس؛ حارث بن شریح و حارث بن سریح؛ عبدالله بن نیار و عبدالله بن بیان؛ محمد بن یزید و محمد بن بُرید؛ محمد بن انس و محمد بن اُتَش.

گاه اختلاف در سه حرف بین دو اسم

عبدالله بن جبیر و عبدالله بن حنین: عبدالله بن جبیر خزاعی، عبدالله بن جبیر کوفی، عبدالله بن جبیر بن حیه الثقفی و...؛ عبدالله بن حنین کوفی، عبدالله بن حنین مولى العباس بن عبدالمطلب؛ محمد بن عَزِیز و محمد بن عُرَیر؛ محمد بن عقاب و محمد بن غیاث؛ ثابت بن یزید و ثابت بن یزید؛ یُسَیر بن عمرو و یُسَیر بن عمرو؛ بشر بن سعید و بُسر بن سعید؛ شداد بن سعید و سِداد بن سعید؛ جریر بن عبدالله و حریر بن عبدالله؛ یزید بن معاویه و بُرید بن معاویه.

گاه اختلاف در اسم و نسب باهم است

سنان بن ابی سنان و یسار بن ابی سیار

گاه اشتباه به سبب کنیه های غالب بر نامها است مانند

ابو عمرو شیبانی اهل کوفه و ابو عمرو سیبانی اهل شام؛ ابو شُبیل العُقَیلی و ابو شَنْبَل العُقَیلی هر دو شاعرند ؛ ابو عبدالله یزیدی و ابو عبدالله بریدی.

گاه اشتباه به سبب همسانی در اسم و پدر و جد

حارث بن عبدالله همدانی صحابه علی ابن ابی طالب و حارث بن عبدالله همدانی اهل همدان؛ محمد بن اسحاق بن یزید و محمد بن اسحاق بن برید؛ محمد بن خلف بن حیان و محمد بن خلف بن حیان؛ اشتباه به سبب اتفاق در نامها و اختلاف در نام پدر

عبدالله بن الأرقم و عبدالله بن الأرقم ؛ عبدالله بن یسار و عبدالله بن سیار؛ موسی بن یسار و موسی بن سیار؛ اسحاق بن یسار و اسحاق بن سیار؛ ابراهیم بن هاشم و ابراهیم بن هشام؛ ولید بن ابی هشام و ولید بن ابی هاشم؛ علی بن داود و علی بن داود؛ هشام بن عامر و هشام بن عمار؛ محمد بن عصام و محمد بن عاصم؛ سعید بن سالم و سعید بن سلام؛ سلم بن سالم و سلم بن سلام؛ محمد بن عبدالوهاب و محمد بن عبد الوهاب

اشتباه به سبب اختلاف در نام فرزند و اشتراک در نام پدر

عامر بن سعد و عمار بن سعد؛ عامر بن مطر و عمار بن مطر؛ هاشم بن هاشم و هشام بن هاشم؛ هاشم بن یحیی و هشام بن یحیی؛ هشام بن یونس و هاشم بن یونس؛ ثابت بن میمون و ثابت بن میمون؛ خالد بن یحیی و خلاء بن یحیی؛ عبدالرحمن بن سلیمان و عبدالرحیم بن سلیمان؛ عبدالحمید بن عبدالعزيز و عبدالمجید بن عبدالعزيز؛ عقاب بن أسید و عباد بن أسید ؛ سعد بن مالک و سحر بن مالک؛ جندب بن سفیان و خَندف بن سفیان ؛ عقبه بن عمرو و عتبه بن عمرو؛ یعلی بن شداد و معلی بن شداد (بغدادی، بی تا، تلخیص متشابه).

اشتباه به سبب اختلاف همزمان در نام فرزند و پدر مانند موارد زیر

عامر بن ابی عمار و عامر بن ابی عامر؛ سنان بن سنان و بشار بن یسار؛ عبید بن ابی عبید و عتبه ابی عتبه؛ یعقوب بن ابی یعقوب و یعقوب بن ابی یعفور.

اشتباه به سبب یکسان بودن نام فرزند و اختلاف در نام پدر مانند

مَعْقِلُ بن یسار و مَعْقِلُ بن سنان ، سلیمان بن یسار و سلیمان بن سنان، مسلم بن یزید و مسلم بن نُذیر ؛ ربیع بن زید و ربیع بن بدر؛ عبدالله بن نُسیب و عبدالله بن شیب ؛ عبدالوهاب بن عبدالحمید و عبدالوهاب عبدالمجید؛ احمد بن بشار و احمد بن سیار؛ عمر بن خَثعم و عمر بن جُعثم ؛ محمد بن شیران و محمد بن شیران.

اشتباه به سبب تقارب در حروف است مانند

حکیم بن حزام و حکیم بن خِدام؛ عماره بن حَزْم و عماره بن حزن؛ خالد بن عُرْفَطَه و خالد بن عَرَفَجَه؛ عبدالرحمن بن بُجَید و عبدالرحمن بُجَیر؛ الزبیر بن عَرَبی و الزبیر بن عَدْرِی؛ عبدالله بن مُثِیب و عبدالله بن مُثِیر و عبدالله بن قنبر؛ مغیره بن ابی برده و مغیره بن ابی برزه؛ عبدالله بن مراد و عبدالله بن براد؛ عبدالله بن جریر و عبدالله بن حُدَیر؛ عبدالله بن عامر و عبدالله بن غابر؛ عامر بن فُهَیر و عامر بن مُهَیر؛ سلیمان بن اسید و سلیمان بن اسیر؛ محمد بن رمح و محمد بن ربح؛ احمد بن امد و احمد بن احید؛ عبدالله بن نَجَی و عبدالله بن لَحَی؛ حفص بن عِنان و حفص بن غیاث؛ یحیی بن یعلی و یحیی بن مُعلی.

گاه اشتباه به سبب تذکیر و تأنیث است با آنکه در حروف هجا یکی اند که در اسم پدر و پسر است؛

مانند:

امیه بن ابی صلت و امیه بنت ابی الصلت؛ امیه بن عبدالله و امیه بنت عبدالله؛ عماره بنت حمزه و عماره بن حمزه؛ فضاله بنت الفضل و فضاله بن الفضل؛ طلحه بن ابی سعید و طلحه بنت ابی سعید؛ هند بن المهلب و هند بنت المهلب؛ هبه الله بنت احمد و هبه الله بن احمد؛ بسر بن صفوان و بسر بنت صفوان؛ حمزه بن عبدالله و حمزه بنت عبدالله؛ خيثمه بن عبدالرحمن و خيثمه بنت عبدالرحمن؛ حیه بن ابی حبه و حیه بنت ابی حیه؛ بصره بن ابی بصره و بصره بنت ابی بصره.

گاه اشتباه در نسبت به کنیه به پدر یا مادر، یا به نسب یا صفت است

سلمه بن ام سلمه و سلمه بن ابی سلمه؛ رزین بن ام رزین و رزین بن ابی رزین؛ احمد بن ام بکر و احمد بن ابی بکر؛ عمر بن ام سلمه و عمر بن ابی سلمه؛ اسحاق بن الازرق و اسحاق بن الازرق؛ هاشم بن البرید و هاشم البرید؛ عیاش بن الازرق و عباس الازرق. (ر.ک: خطیب بغدادی، بی تا، تلخیص متشابه فی الرسم خطیب بغدادی).

دوم: القاب و نام ها

برخی از کتاب های متشابه، تشابه در لقب، تشابه در نام و موارد دیگر است مانند برخی از امام زادگان همانم، تشابه در نام بلاد و اماکن را می توان نام برد تشابه در نام مورخان به خصوص آنانی که خاندانشان هر یک دارای تألیف و فضل هستند سبب اشتباه برای مؤلفان و خوانندگان می شود به همین جهت باید با قرینه، از اشتباه برای مخاطب جلوگیری کرد. در ذیل به مواردی چندی از این دست اشاره می شود.

ابن عساکر

ابن عساکر نام چند تن از این خاندان مشهور است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۴، به نقل از مقاله «ابن عساکر»، ج ۴، ص ۱۵۱۶). که باید به قرینه مشخص گردد گرچه اطلاق آن دلالت بر ابوالقاسم علی بن عساکر دارد. ولی افرادی مانند - حسن بن هبه الله ابن عساکر (۴۷۰-۵۱۹ ق) از دانشمندان و قاضیان است.

- هبه الله بن حسن ابن عساکر (۴۸۸-۵۶۳ ق)، (ابن جوزی، ۱۳۷۰ ق / ۱۹۵۱ م، ج ۸، ص ۳۳۶؛ سبکی، ۱۳۸۳ ق / ۱۹۶۴ م، ج ۷، ص ۷۰؛ نعیمی دمشقی، ۱۳۶۷ ق / ۱۹۴۸ م، ج ۱، ص ۱۰۱؛ همان، ج ۱، ص ۱۸۱-۱۸۲؛ ابن عماد حنبلی، ۱۳۵۱ ق، ج ۴،

ص ۱۰۵)

- علی بن حسن بن هبه الله ابن عساكر (م ۵۷۱ ق)، در دمشق زاده شد و همان جا درگذشت (ابن جوزی، ۱۳۵۸ ق، ج ۱۰، ص ۲۶۱؛ یاقوت حموی، ۱۴۱۴، ج ۱۳، ص ۷۴-۷۵).

- بهاء الدین قاسم بن علی ابن عساكر ابو محمد (م ۶۰۰ ق)، فقیه، محدث و مورخ بزرگ شافعی که پس از پدرش برجسته ترین چهره علمی این خاندان به شمار می آید و در نگارش و جمع و تدوین بزرگ ترین اثر پدر خود تاریخ مدینه دمشق سهمی بسزا داشت (سیوطی، ۱۴۰۳ ق/ ۱۹۸۳ م، ج ۱، ص ۴۷۵).

خاندان ابن تیمیه

- ابن تیمیه؛ محمد بن خضر بن تیمیه حرانی حنبلی (م ۶۲۲ ق) مؤلف کتاب تفسیر کبیر و کتاب ترغیب القاصد است
- ابن تیمیه (ابوالبرکات)، جد عبد السلام بن عبد الله بن الخضر بن محمد بن تیمیه الحرانی، ابوالبرکات مجد الدین، وی فقیه حنبلی، محدث، مفسر بود. تألیفات وی عبارتند از: «المنتفی فی احادیث الاحکام» - شرح شوکانی که نیل الاوطار نام دارد، وی جد ابن تیمیه شیخ الاسلام می باشد (صفدی، خلیل بن ایبک، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۲۷۴؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۴، ص ۶).

- ابن تیمیه (شهاب الدین) پدر: عبد الحلیم بن عبد السلام بن عبد الله بن خضر بن تیمیه حرانی، حاکم و خطیب حران (متولد ۶۲۸ ق - متوفای ۶۸۲ ق) بود (ابن عماد حنبلی، عبدالحی، ۱۳۵۱، ج ۵، ص ۳۶۷؛ ابن رجب حنبلی، عبد الرحمن، (بی تا)، ج ۲، ص ۳۱۰) وی تألیفاتی در زمینه حدیث دارد که بر برخی از آنها نیز تألیقاتی زده شده است.

- ابن تیمیه (شیخ الاسلام): احمد بن عبد الحلیم بن عبد الاسلام بن ابی القاسم الخضر دمیری حرانی

ابن اثیر (سه نفر هستند که هر یک تألیفاتی دارند)

- ابن اثیر علی بن محمد بن عبد الکریم أبو الحسن مؤرخ و (م ۶۳۰ ق) مؤلف کتاب الکامل فی التاریخ و کتاب أسد الغابه فی معرفه الصحابه و کتاب اللباب که مختصر کتاب الأنساب سمعانی است (ابن عماد حنبلی، عبدالحی، ۱۳۵۱، ج ۵، ص ۳۶۷؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۴، ص ۳۳۱).

- ابن اثیر أبو السعادات مبارک بن محمد بن محمد عبد الکریم جزری مجد الدین (م ۶۰۶ ق)، از مهم ترین تألیفات او النهایه فی غریب الحدیث و کتاب مشهور جامع الاصول فی احادیث الرسول است (ابن عماد حنبلی، عبدالحی، ۱۳۵۱، ج ۱، ص ۴۴؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۵، ص ۲۷۲)

- ابن اثیر. نصر اله بن محمد بن محمد عبد الکریم جزری ابو الفتح (م ۶۳۷ ق) از تألیفاتش المثل السائر فی ادب الکاتب و الشاعر و الوشی المرقوم فی حل المنظوم و الجامع الکبیر فی صناعه المنظوم و المنثور هست (ابن عماد حنبلی، عبدالحی، ۱۳۵۱، ج ۲، ص ۱۵۸؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۸، ص ۳۱).

ابن فهد

- ابن فهد (۸۵۰ ق - ۹۲۰ ق) عبد العزیز بن عمر بن محمد مشهور به ابن فهد وی مورخ، آگاه به حدیث بود و غایه المرام بأخبار سلطنه البلد الحرام و معجم شیوخه از اوست (سخاوی، شمس الدین، ۱۳۵۳، ج ۴، ص ۲۴۴؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۴، ص ۲۴).

- ابن فهد (۸۱۲ ق - ۸۸۵ ق) عمر بن محمد قرشی هاشمی مکی، مورخ از و از خاندان اهل علم است. از تألیفاتش إتحاف الوری بأخبار أم القرى و اللباب اللقاب را می توان نام برد (ابن عماد حنبلی، عبدالحی، ۱۳۵۱، ج ۶، ص ۱۲۶؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۵، ص ۶۴).

- ابن فهد (۷۸۷ ق - ۸۷۱ ق) محمد بن محمد بن محمد، أبوالفضل تقی الدین بن فهد هاشمی علوی اصفهانی و مکی مورخ از علمای شافعیه است. کتاب لحظ اللحاظ بذیل طبقات الحفاظ، الباهر الساطع فی السیره النبویه، نهایه التقرب، تکمیل التهذیب که جمع کرده بین تهذیب الکمال و مختصر تهذیب ذهبی (م ۷۴۸ ق) و ابن حجر و تحفه الأسراف بمعرفه الأطراف (الشوکانی، محمد بن علی و حسین بن عبدالله العمری، ۱۹۹۸ م، ج ۲، ص ۲۹۵؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۷، ص ۴۸).

- ابن فهد: محمد بن عبد العزیز بن عمر بن محمد بن فهد هاشمی ۹۵۴ ق، مورخ از اهالی مکه است. از تألیفات او التحفه اللطیفه فی بنا المسجد الحرام و الکعبه الشریفه و تحفه الايقاظ بتتمه ذیل طبقات الحفاظ پاورقی نوشت.

- ابن فهد: أحمد بن محمد بن فهد اسدی حلی (۷۵۷ ق - ۸۴۱ ق)، فقیه امامی در حله سیفیه متولد شد و به آنجا نسبت داده می شود متولد سال ۷۵۷ ق و در سال ۸۴۱ ق، در کربلا درگذشت. از مؤلفات او المهدی البارع الی شرح النافع و الموجز الحادی و المحرر، همه اینها در فقه امامیه نوشته شده است (العزاوی، ۱۳۷۲ ق/ ۱۹۹۳ م).

ابو عبید ۲۲۴ ق،

- ابو عبید القاسم بن سلام هروی از دی بالولاء، حدیث و ادب و فقه قضاوت در بغداد بر عهده داشته از کتب او الغریب المصنف فی غریب الحدیث هست (ابن حجر عسقلانی، ۱۹۶۸ م، ج ۷، ص ۳۱۵؛ زرکلی، ۱۹۹۲، ج ۵، ص ۱۷۶).

- ابو عبید: أحمد بن محمد بن عبد الرحمن أبو عبید هروی که کتاب غریبین و غریب القرآن از تصنیفات او می باشد (ابن خلکان، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۲۸).

- ابو عبید معبر بن المثنی التیمی بالولاء، بصری (۲۰۹ ق)، ابو عبیده نحوی، ادیب و لغت شناس و از مصنفات او مجاز القرآن می باشد (ابن خلکان، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۰۵؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲، ج ۷، ص ۱۲۷۲).

طبری

گاهی وقتی افرادی به دلایلی که در زمان خود بوده و تأثیرگذار بر مؤلفان دیگر بوده اند شهره شده اند و افرادی دیگری هم با همین نسبت وجود دارد و برای آنکه مخاطب به اشتباه نیفتد باید قیودی اضافه کرد یا وفات مؤلف را بیان کرد.

نمونه‌هایی ذکر می‌شود.

- طبری (م ۳۱۰) محمد بن جریر بن یزید صاحب کتاب تاریخ الامم و الملوک.

- طبری (ابن جریر) بن رستم بن جریر (طبری کبیر) شیعه (م ۳۵۸ ق) و صاحب کتاب نوادر المعجزات فی مناقب الائمة الهده است.

- طبری (محب الدین) (م ۶۹۴ ق) احمد بن محمد طبری، ابوالعباس محب الدین، حافظ، فقیه، شافعی، شیخ الحرمین. تألیفات وی: ذخائر العقبی فی مناقب ذوالقربی، الریاض النفر، فی مناقب العشره، السمط الثمین فی مناقب امهات المؤمنین، القرى لقاصد ام القرى.

- طبری طاهر بن عبد الله بن طاهر أبو الطیب (م ۴۵۰ ق) که قاضی و از بزرگان شافعیه است. در آمل در طبرستان سال ۳۴۸ ق متولد شد و بغداد را وطن خود قرار داد.

- طبری عماد الدین، حسن بن علی (م ۶۹۸ ق) صاحب کتاب الکامل فی السقیفه و تحفه الأبرار فی مناقب الائمة الاطهار از تألیفات وی می‌باشد.

بیهقی

- بیهقی: أحمد بن الحسین بن علی، أبوبکر (م ۴۵۸ ق) در خسرو جرد متولد شد از روستاهای بیهقی نیشابور تا زمان مرگش در همان جا بود. او صاحب السنن الکبری و دلائل النبوه است (اسنوی، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۲۳).

- بیهقی: محمد بن حسین بیهقی، أبو الفضل (م ۴۷۰ ق)، مورخ برای او تألیفاتی از جمله در تاریخ، تاریخ ناصری است و کتاب تاریخ بیهقی ذکر کرده‌اند (صفدی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۲۰) بیهقی، تاریخ حکما الاسلام را که بعضی‌ها آن کتاب را تتمه صفوان الحکمه می‌نامند (الموصلی، ۱۴۱۶ ق / ۱۹۹۵ م، ج ۵، ص ۲۰۸-۲۱۸).

- بیهقی: اسماعیل بن الحسین بن عبد الله بیهقی، أبو القاسم، أو ابومحمد، فقیه حنفی زاهد او امام و پیشوای زمان خودش در فروع و اصول بوده است (زرکلی، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۳۱۲).

حاکم

- حاکم (کبیر) محمد بن محمد احمد بن اسحاق: أبو احمد نیشابوری کرایسی و معروف به حاکم کبیر هست محدث خراسان در عصر خودش بود و در سال ۳۷۰ یا ۳۷۸ ق، از دار دنیا رفت و از جمله کتب او الأسماء و الکنى در دو جلد می‌باشد (ابن خلکان، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۱۱۵؛ زرکلی، ۱۹۹۲، ج ۷، ص ۲۰).

- حاکم (نیشابوری): محمد بن عبد الله بن حمدویه بن نعیم الضی، طهمانی نیشابوری معروف به حاکم معروف به ابن البیع، ابو عبد الله از بزرگان حفاظ حدیث اهل سنت متوفای ۴۰۵ ق، در نیشابور هست، او صاحب کتاب تاریخ نیشابور و مستدرک علی الصحیحین هست (ابن خلکان، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۴۸۴؛ زرکلی، ۱۹۹۲، ج ۶، ص ۲۲۷؛ زرکلی، خیر الدین، ۱۹۹۲).

هیثمی یا هیتمی

- هیثمی (بالثاء) علی بن ابی بکر بن سلیمان هیثمی، ابوالحسن، نورالدین (۸۰۷ ق)، مؤلف مجمع الزوائد و منبع الفوائد و موارد الظمان الی زوائد ابن حبان و غیر آن می باشد.

- هیثمی (ابن حجر): احمد بن علی بن حجر هیثمی (۹۷۴ ق) سعدی انصاری شهاب الدین: ابوالعباس مؤلف صواعق المحرقة علی اهل البدع هست.

- هیثمی (حفید ابن حجر) رضی الدین (م ۱۰۴۱ ق)، جناب بروکمان مستشرق یکی از نوشته ها و تألیفات خطی هیثمی را به احمد بن حجر هیثمی نسبت داده است (سخاوی، ۱۳۵۳، ج ۵، ص ۲۰۰).

سوم: کتاب ها

تشابه در نام کتاب که مؤلفان یک عنوان را برگزیدند سبب اشتباه برای مخاطب می شود که با آوردن قیدی می توان از آن اشتباه پرهیز کرد. به نمونه هایی اشاره می شود.

کتاب الابتهاج

این کتاب را به علامه حلی نسبت داده اند؛ اما کتاب از علامه نیست، بلکه کتاب از ابن اسحاق ابراهیم نوبختی است. منشا اشتباه، علامه در کتاب /نوار ملکوت در شرح یاقوت، نص کلام یاقوت نوبختی را ذکر کرده است و عده ای از ناسخین فکر کرده اند کتاب علامه حلی است. کتاب های دیگری را هم نسبت داده اند به دلیل وجود تعلیقه ها و شرح های علامه بر آنها که اشتباه کرده اند (علامه حلی، ۱۴۱۱ ق، ص ۶۸).

کتاب المقنع

شیخ صدوق کتاب المقنع دارد که اثر فقهی است و احتمال اشتباه با کتاب الْمُقْنَعُ شیخ مفید است؛ زیرا کسی که آشنایی نداشته باشد گمان می کند که تائیت به آن اضافه شده است یا مرحوم اسد آبادی کتاب المقنع فی الامامه دارد که اگر قید آورده نشود مشخص نمی شود.

کتاب النهایه

این کتاب النهایه فی مجرد الفقه والفتاوی از محقق حلی است و با النهایه فی غریب الحدیث ابن اثیر احتمال اشتباه برای نساخ است. کتاب هایی با عناوین مختلف وجود دارد که با مضاف الیه آن مشخص می شود.

کتاب مسالك الأفهام

مبهم است اگر با قید الی تنقیح شرائع الإسلام بیاید از شهید ثانی و اگر با قید فی شرح آیات الأحکام بیاید اثر جواد فاضل است اگر چه مطلق بیاید انصراف به معنای اصلی خود دارد.

الاحدب (قوز، برآمدگی پشت کمر)

واصل بن حیان الاسدی الکوفی، محمد بن عبید الطنافسی

چهارم: تشابه افراد به اماکن و بلاد

گاهی وقتها به سبب انتساب افراد به شهرها بدون آنکه اسم آنان آورده شود موجب اشتباه برای مخاطب می شود مانند:

کاظمی

سید محسن بن الحسن بن مرتضی کاظمی = محسن أعرجی (۱۲۲۷ ق): المحصل فی علم الاصول؛ استاد شیخ محمد تقی اصفهانی (۱۲۴۸ ق)؛

محمد حسین بن هاشم کاظمی استاد عارف کبیر سعید حبوبی.

طبری عماد الدین

عماد الدین طبری، محمد بن أبی القاسم علی (حدود ۵۵۴ ق): بشارة المصطفی لشیعۀ المرتضی الزهد و التقوی؛
عماد الدین طبری، حسن بن علی (بعد از ۶۹۸ ق): الکامل فی السقیفه و تحفۀ الأبرار فی مناقب الأئمة الأطهار.

شیرازی

شیرازی، میرزا محمد حسن بن محمود حسینی - میرزای بزرگ (۱۳۱۳ ق): رسالۀ فی حکم اللباس المشکوک فيه (للمیرزا) (صاحب فتاوی تحریم تنباکو)؛

شیرازی، میرزا محمد تقی - میرزای دوم (۱۳۳۸ ق): حاشیۀ المکاسب.

حلبیان

ابن زهره حلبی (۵۸۵ ق) صاحب غنیۀ النزوع إلى علمی الأصول و الفروع؛
أبو الصلاح حلبی (۴۴۷ ق) صاحب الکافی فی الفقه.

پنجم: تشابه در بلاد

گاهی نام بسیاری از شهرها و روستاها همانند هم هستند و باید حتماً نام استان یا کشور ذکر شود تا مخاطب به اشتباه نیفتد.
به طور مثال:

فاریاب ایران و افغانستان، گناوه در بوشهر و در کهکیلویه و بویر احمد،

فرح آباد و روستاها و اماکن هم نام در سراسر ایران

غیر از فرح آباد ساری، در جای جای این میهن اسلامی و در غالب استانها، ما دارای دهها روستای دیگر به همین نام و یا با پیشوندها و پسوندهای کوتاه در کنار نام فرح آباد هستیم.

مراکز جمعیتی متعدد به نام باروق

در آذربایجان جنوبی، علاوه بر شهر باروق مورد بحث ما مراکز جمعیتی متعدد دیگری با نام باروق وجود دارند. از جمله:
- شهر باروق: در بخش مرکزی شهرستان هریس در استان آذربایجان شرقی؛

- روستای (شورجه باروق): از دهستان گاودول بخش مرکزی شهرستان مراغه، در جلگه‌ای در جنوب خاوری مراغه و
شمال خاوری راه قوشاچای (میاندوآب) به ساین قالا (شاهین دژ)؛

-روستای "حسن باروق" (حسن باری): دهی از دهستان دبجویین بخش مرکزی شهرستان اردبیل، در منطقه کوهستانی جنوب باختری اردبیل که آب آن از رودخانه "بارقی" تأمین می‌شود. تیره‌ای از ایل قزلباش شاهسون در این دره زندگی می‌کنند؛

-روستای باروق: دهی از دهستان چار اویماق (چهار اویماق) بخش قاراآغاج (قره آغاج) استان ارومیه در شمال خاوری قره آغاج و جنوب شوسه مراغه؛

-روستای باروق: دهی از دهستان آلان برآغوش بخش آلان برآغوش شهرستان سراب، در شمال باختری مهربان و شوسه تبریز به سراب؛

-باروق - باری: روستائی در اطراف خلخال.

ششم: تشابه در قبیله

گاهی از وقت‌ها تشابه در نام قبیله حتی در دو نسل یا سه نسل به بالاتر برای مخاطب مشکل می‌شود و به خطا دچار می‌شود و با قیدی می‌توان آن را برطرف کرد.

حُدان در قبیله ازد، ابن شمس بن عمرو بن غنم بن خالد بن عثمان بن نصر بن زهران بن کعب بن الحارث بن کعب بن عبدالله ابن مالک بن نصر الازد؛

حُدان در قبیله تمیم داریم: ابن قریع بن عوف بن کعب ابن سعد بن زید مناه بن تمیم؛

جَدان ابن جدیل بن اسد بن ربیع ابن نزار در قبیله ربیعہ ؛

جدان در قبیله همدان ذو حدان بفتح حا و ضم آن ابن شراحیل؛

سَدوس: در قبیله تمیم ابن دارم بن مالک بن حنظلہ؛

سَدوس: در قبیله ربیع ابن شیبان بن ذهل بن ثعلبه ابن عکابه بن صعب بن علی بن بکر بن وائل ؛

هفتم: تشابه در کنیه

چنانچه پیشتر گذشت ممکن است افرادی به سبب تأثیر گذاری یا تألیف و موارد دیگر کنیه واحدی داشته‌اند و برای آنکه مخاطب آن فرد را بشناسد باید نام شخص یا وفات و موارد دیگر او ذکر گردد تا مخاطب به خطا نیفتد.

-ابو امامه باهلی صدی بن عجلان؛ ابو امامه انصاری نامش اسعد بن زراره و ابو امامه حارثی نامش ثعلبه بن سهل بن أخت ابی برده؛

-أبوأسید ساعدی خزر جی نامش مالک بن ربیعہ؛ أبوأسید انصاری نامش عبدالله و بعضی گفته‌اند ابوأسید بن ثابت؛

هشتم: امامزاده‌های همنام

امامزاده‌های هم‌نام در ایران اسلامی بسیار زیاد است و با قیدی می‌توان آن را مشخص کرد بدون آنکه مخاطب به خطا بیفتد که به مواردی اشاره می‌شود.

امامزاده قاسم (علیه السلام)

در تهران؛ بابل؛ اصفهان و روستای گوشه یاسوج؛

امامزاده زید (علیه السلام)

در اصفهان و بم؛

امامزاده یحیی (علیه السلام)

در تهران؛ همدان؛ ساری؛ ورامین؛ سمنان؛ گرمسار؛ گیلان؛ رشت؛ گیلان؛ لاهیجان؛ گیلان؛ رودسر؛ رحیمآباد؛ گیلان؛ کلاچای؛ چایجان؛ مازندران؛ قائمشهر؛ اورسیم؛ سوادکوه؛ مازندران؛ آمل؛ مرکزی؛ هارونل؛ مازندران؛ آمل؛ کلامحله؛ مازندران؛ آمل؛ دشتمر؛ پاشاکلا؛ مازندران؛ آمل؛ چلاد؛ ر.ک: فقیه بحر العلوم، (بی تا).

امامزاده علی بن جعفر (علیه السلام)

در سمنان و قم.

احمد بن موسی الکاظم (علیه السلام)

در شیراز؛ خراسان شمالی؛ شهرستان اسفراین؛ شهر ری؛ خراسان شمالی؛ شهرستان اسفراین؛ بخش بام و صفی آباد؛ روستای دهنه شیرین و شهرستانها و روستاهای دیگر.

نتیجه

به علت وجود اشتباه فراوان، تشابه نام از قرنهای نخست که نقل و کتابت و شناسائی رجال و اسناد حدیث و نوشتن سیره مرسوم گردیده مورد توجه بوده است. اینکه اولین اثر بوجود آمده در زمینه اشتباه نام توسط چه کسی نگاشته شده است معلوم نیست، اما توجه به تاریخ این علم حائز اهمیت فراوان می باشد، این اشتباه ممکن است در حوزه نام آثار، القاب، کنیه، قبیله، بلاد (شهرها) و نام امامزادگان اتفاق بیفتد، همچنان که فراوان رخ داده است آشنائی با آثار نوشته شده در این زمینه و پدیدآوردن آنگان این آثار نیز پراهمیت می باشد و باید با قید این اشتباهات جبران شود. می توان گفت شروع این آثار با نوشتن شناخت رجال و اسناد کتب حدیثی و همچنین علم الانساب و شناخت قبائل، کنیه و القاب و مؤتلف و مختلف و مشتبه الرواه و مشتبه النسبه و ... بوده است. اشتباه در نام در همه زمینه ها و حوزه های علوم ممکن است اتفاق بیفتد و فراوانی اشتباهات نام در حوزه مورخان احتیاج به آگاهی و توجه و اهمیت بیشتری دارد و دقت و تحقیق دو چندان در این علم قابل جریان و سرایت به همه علوم بوده و کاملاً نو و کاربردی می باشد.

فهرست مآخذ و منابع

۱. قرآن مجید

۲. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، *الدار الکامنه فی اعیان المأه الثامنه*، بیروت: دارالجلیل، ۱۴۱۴ ق، ۱۹۹۳ م.

۳. —————، *تهذیب التهذیب*، ج ۱۰، بیروت: دارصادر، ۱۹۶۸ م.

۴. -----، *لسان المیزان*، بیروت، مؤسسه الاعلمی، ۱۳۹۰ ق.
۵. ابن خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۹، بیروت: چاپ احسان عباس، ۱۴۱۴ ق.
۶. ابن سعید ازدی مصری، ابن محمد بن عبد الغنی (م ۴۰۹ ق)، *المؤتلف و المختلف فی اسماء الرجال*، بیروت: دارالغرب الاسلامی، ۱۴۲۸ ق/ ۲۰۰۷ م.
۷. ابن فرضی، عبدالله بن محمد، *مشتبه النسبه*، بیروت: دارالجيل، ۱۴۱۲ ق/ ۱۹۹۲ م.
۸. ابن جوزی، عبدالرحمان، *المنتظم*، ج ۱۰، حیدرآباددکن، ۱۳۵۸ ق.
۹. ابن جوزی، یوسف، *مرآة الزمان*، ج ۸، حیدرآباددکن، ۱۳۷۰ ق/ ۱۹۵۱ م.
۱۰. ابن عماد حنبلی، عبدالحی، *شذرات الذهب*، ج ۴، قاهره: ۱۳۵۱ ق.
۱۱. اسنوی، عبدالرحیم، *طبقات الشافعیه*، به کوشش: جبوری، بغداد، ۱۳۹۱ ق/ ۱۹۷۱ م.
۱۲. خطیب بغدادی، ابو بکر احمد بن علی بن ثابت بن احمد بن مهدی (م ۴۶۳)، *المتفق و المختلف*، تحقیق دکتر محمد صادق حامدی، دمشق: دار القادری، ۱۹۸۸ م.
۱۳. ----- (م ۴۶۳)، *تلخیص متشابه فی الرسم*، تحقیق: محمد حسن اسماعیل و حافظ ابی بکراحمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، بیروت: نشر کتب سنه والجماعه دار الکتب العلمیه، (بی تا).
۱۴. الدارقطنی، امام الحافظ ابی الحسن علی بن عمر (م ۳۹۵ ق)، *الموتلف و المختلف*، دراسه و تحقیق: موفق بن عبدالله بن عبدالقادر، بیروت: دارالغرب الاسلامی، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م.
۱۵. زرکلی، خیر الدین بن محمود بن محمد بن علی (به فارسی زرکلی دمشقی)، *اعلام قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء من العرب والمستعربین و المستشرقین*، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۹۹۲ م.
۱۶. سخاوی، شمس الدین (م ۹۰۲ ق)، *الضوء الأمع یأعین القرن التاسع قاهره: قدسی، ۱۳۵۳ ق.*
۱۷. صفدی، خلیل بن ایبک، *تصحیح و تحریر التعریف فی اللغة*، فرانکفورت: جامعه فرانکفورت، ۱۴۰۵ ق/ ۱۹۸۵ م.
۱۸. -----، *وافی بالوفیات*، قاهره: مکتبه الخانجی، ۱۴۰۷ ق.
۱۹. العزاوی، عبدالرحمان حسین، *تاریخ والمورخون فی العراق ۴۳۳-۷۴۴ ق*، بغداد: وزاره الثقافیه و الاعلام، دارالشوون الثقافیه العامه، ۱۳۷۲ ق/ ۱۹۹۳ م.
۲۰. علامه حلی، حسن بن یوسف بن علی بن مطهر، *ایضاح الاشتباه*، تحقیق: شیخ محمد حسونقم: مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۱ ق.
۲۱. الموصلی، اعداد محمد ابراهیم داود، *ارشاد الادیب الی تخریج الحدیث*، بیروت: مؤسسه الریان، ۱۴۱۶ ق/ ۱۹۹۵ م.

۲۲. نعیمی دمشقی، عبدالقادر، الدارس فی تاریخ المدارس، ج ۱۰۱، به کوشش جعفرالحسنی، دمشق: ۱۳۶۷ ق / ۱۹۴۸ م.
۲۳. یاقوت حموی، ابو عبدالله بن عبدالله (م. ۶۲۶)، معجم الادباء، بیروت: دار الغرب الاسلامی، ۱۴۱۴.
۲۴. الشوکانی، محمد بن علی و حسین بن عبدالله العمری، البدر الطالع، بیروت: دارالفکر، ۱۹۹۸ م.
۲۵. طلائیان، رسول، مأخذ شناسی رجال شیعه، ناشر مؤسسه فرهنگی دارالحديث، ۱۴۲۳ ق / ۱۳۸۱ ش.
۲۶. علامه حلی، حسن بن یوسف، ایضاح الاشتباه فی اسماء الرواه، دراسه، تحقیق و ترجمه: مرجان زینب فاضل، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۸۳.
۲۷. فقیه بحر العلوم، محمد مهدی، قیام یحیی بن زید (علیه السلام)، قم: وثوق، (بی تا).
۲۸. موسوی بجنوردی، سید محمد کاظم، دانشنامه بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۴.